

עולם בראשית לעומת העולם המתחדש אחר המבול

מבוא

במאמר זה אבקש להציג את העולם המתחדש לאחר המבול כתהליך של בריאת העולם. ננסה להראות שהבריאה בששת ימי הבריאה חזרה על עצמה בשינויים מסוימים לאחר המבול. נעשה זאת תוך הצגת פרשת בראשית לעומת פרשת נח, או **העולם עד המבול לעומת העולם שלאחר המבול**. עיון בפרקים יחשוף בפנינו את הבריאה הראשונה של הקב"ה מול עולם מחודש, כמעט בריאה חדשה לאחר המבול. ננסה להתבונן בשינויים, להשוות בין המקראות ולעמוד על משמעות ההבדלים בין שני העולמות: זו הראשונה מבריאת העולם ועד המבול, לעומת זו השנייה, שלאחר המבול¹. נבחן את השינויים משש זוויות שונות לפי חלוקת הפרקים של המאמר. בפרק האחרון נעמוד על המשמעויות החינוכיות של הלימוד שלמדנו בהשוואה וגילוייה.

א. השוואת הבריאות

פרק ח' - הבריאה אחר המבול	יום פרק א'- בריאת העולם
"וימח את כל היקום אשר על פני האדמה" (ז', כג)	
"ויעבר אלוקים רוח על ארץ וישוכו המים (א')	א'- "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים
ויסכרו מעינות תהום וארובת השמים ויכלא הגשם מן השמים (ב)	ב'- "יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים וגו' ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל הרקיע
וישובו המים מעל הארץ וגו' על הרי אררט, והמים היו הלוך וחסור, באחד לחודש נראו ראשי ההרים גו' (ג-ה)	ג'- יקונו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה

1. בסיס לרעיון השוואת הבריאה קיבלתי בשיעור ששמעתי מפי הרב אהרן איזנטל, רבה של חספין.

<p>ותבוא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה (יא)</p> <p>עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבתו (כב)</p> <p>כל החיה אשר אתך וגו' היצא אתך ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ (יז)</p> <p>צא מן התבה אתה ואשתך ובניך נשי בניך אתך</p> <p>כל החיה אשר אתך מכל בשר בעוף ובבהמה ובכל הרמש הרמש על הארץ היצא אתך. ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו. כל החיה כל הרמש וכל העוף כל רמש על הארץ למשפחותיהם יצאו מן התבה" (טז-יט)</p>	<p>ותוצא הארץ דשא עשב וגו' ועץ עשה פרי ד' - יהי מארות וגו' להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתות ולמועדים ולימים ושנים ה' - ישרצו המים וגו' ועוף יעופף וגו' ויברך אותם אלוקים לאמר פרו ורבו ג' ותוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה וגו'. ויעש אלוקים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינה. ויברא אלוקים את האדם וגו' זכר ונקבה ברא אותם".</p>
---	--

"מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ". (ז', כג)

במבול נסתם הגולל על עולם בראשית. העולם חזר למצבו קודם הבריאה.
מצבו של העולם בעת המבול היה דומה למצבו בטרם בריאת העולם - "וימח את
כל היקום"² מחזיר את העולם לנקודת המוצא. נוכחות אלוקית המרחפת על פני
המים בעולם של אין. כך אנו רואים גם בהשוואת הכתובים המציינים פסוקים דומים
המתארים מצב זה. כמו כן, לשיטתו של ר' יוחנן³ זרע וקציר וקר וחוץ וקציר וחורף
ויום ולילה - שבתו חלפו ולא שימשו כל עת המבול. מצב דומה לזה שקדם לבריאה.
הכל נמחה, ואילו נח לא בארץ נשאר אלא בתיבה. נח מתלווה כעת כביכול אל רוח
אלוקים המרחפת, כבראשונה, על פני המים.

בהשוואה שלעיל אנו מעיינים בצד ימין בפסוקי בריאת העולם. ציטטנו את הציווי
העיקרי של כל יום מימי הבריאה. מולם, בצד שמאל ציטטנו פסוקים המתארים את
סיומו של המבול. בצד זה התאמנו את הפסוקים כך שתוכנם מתארים תהליך דומה
מאוד לזה הנברא "בצד ימין", בריאת העולם. השוואה זו מגלה הקבלה. בדומה
לבריאת העולם בפתחה לספר בראשית בו נבראו שישה ימים ובכל יום הבריאה
המיוחדת לו, כך בסיומו של המבול שמחה את היקום, מתחיל העולם מחדש.

2. בראשית ז', כג.

3. בראשית רבה כ"ה: "לא שימשו מזלות כל אותן י"ב חודש".

מתחילה בריאה חדשה של כל יום מימי הבריאה הראשונה.

סקירת ההשוואה שהבאנו מגלה מיד דמיון בין בריאת העולם לבין התחדשות העולם שאחר המבול. לאחר שהי' מחה את כל היקום כלשון התורה, וכדברי רד"ק⁴: "עתה היה להם (לנח ולבניו) כתחילת הבריאה, שנתחדש העולם אחר שהיה תהו ובוהו שהרי נכסתה כל הארץ במים". רד"ק בדבריו, מראה לנו שהעולם כולו חזר במבול למצבו הבראשיתי של מים על כל הארץ, של תהו ובוהו ומכאן מתחילה - התחדשות.

אנו מוצאים את כל המרכיבים של בריאה על פי ימי הבריאה גם "בבריאה השנייה". בריאה מחודשת זו לא בפירוש נאמרה בכתובים, הם מקופלים ונסתרים בתורה ורק ברמז נאמרו⁵. רוצה הקב"ה לרמוז על התחלה חדשה לעולם. כך גם הסביר רד"ק את כוונת הבורא - "עתה היה להם כתחילת הבריאה".

מה בין הבריאה הראשונה לשנייה? מה השתנה?

1. החלטת ה' שלא להוסיף להעניש את כולם - "ולא אסיף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" (ח', כא).
2. יצירת עונות השנה, אקלים משתנה: "עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחום וחרף ויום ולילה לא ישבתו". (שם כב)
3. ציוויים שונים עליהם נעמוד בהמשך.

נסביר את הדברים:

1. העונש הקולקטיבי שאיפיון את המבול הוא עונש והתייחסות השייך לעולם הבראשיתי. עם השינויים בעולם המתחדש שאחרי המבול קבע הקב"ה שעונש קולקטיבי ליקום כולו לא יחזור על עצמו. את הסיבות לכך נבין בהמשך הדברים.
2. את השינוי הבולט ביותר מבאר הספורנו⁶: "כי קודם המבול היה מהלך השמש תמיד בקו משווה היום ובזה היה אז תמיד עת האביב ובו היה תיקון כללי ליסודות וצמחים ולבעלי חיים ולאורך ימיהם". כידוע לנו שכדור הארץ מסתובב על צירו בזווית מסוימת. עד המבול הציר היה אנכי לגמרי באופן שהאקלים היה שווה בכל עונות השנה. מרחק השמש מכדור הארץ היה שווה כל העת ולא השתנה בהתאם לעונה. לאקלים הקבוע שהיה בעולם בזווית אופטימלית קרא הספורנו "קו משווה היום". זהו האזור המקבל את האקלים הטוב ביותר לצומח ולחי, הממזג קור חום ומים. זהו אקלים המקביל לאביב, הוא מזג האוויר האופטימלי בשנה. כך הצומח הגיע לאיכויות מעולות והחי הצליח לשרוד אורך חיים ארוך במיוחד.

4. בפירושו לבראשית ט', א.

5. אחר כך מצאתי סימוכין לרעיון זה במאמרו של הרב ד"ר יחזקאל ליכטנשטיין בתוך מ"פרות אילן" על פרשת שבוע, אוניברסיטת בר אילן תשנ"ח, עמ' 33-35.

6. בראשית ח', כב.

המדרש בלשונו הקצרה של ר' יצחק אמר רעיון זה⁷: "היה להם אויר יפה כמן הפסח עד עצרת". זאת אומרת מזג אוויר אביבי. ר' יצחק הבין שמזג האוויר היה קבוע בכל ימות השנה. הוא היה אופטימלי - "יפה כמן פסח עד עצרת" הוא מה שאנו מכנים - אביב. לאקלים מיוחד זה היו השפעות על היקום כולו בתקופה שמבריאת העולם ועד המבול. הוא איפשר אוויר ומזון אופטימלי בתזונתו ואילו הזינו את בעלי החיים והאדם בבריאות כזו שנתנה להם כוחות ואורך חיים ארוכים מאד.

ומוסיף עוד הספורנו: "אבל בימי המבול נטה גלגל החמה ממשוה היום... ולכן נתמעטו שני חיי המין האנושי על ידי חולשה וחלאים שירדו לעולם וכל המזגים והפירות שוב לא היו על שלימותם הראשונה", עכ"ל הספורנו. השינוי בכדור הארץ וקביעת עונות השנה - שינויי האקלים, גרמו לחולשה, מחלות ואיכויות נמוכות יותר בחי ובצומח.

גם רמב"ן נדרש לעניין⁸ והסביר כי "כאשר בא המבול על הארץ נתקלקל עליהם האויר". עונות השנה שהתחדשו אחר המבול ושינויי מזג האויר הביאו את חז"ל להעיר הערות בנדון⁹, כגון: כשחש בראשו היה ר' שמואל בר נחמן מתבדח ואומר "חמי מה עבד לך דרא דמבולא" [=ראו מה עשו לנו דור המבול].

הנצי"ב מוואלוז'ין בפירושו "העמק דבר" אף הוסיף לומר שפני כדור הארץ נשתנו. על המילים "והמים גברו מאד מאד על הארץ"¹⁰ כתב: "הוסיפו לעקור ארץ רבה ונעשה על ידי זה הרים וגבעות מה שלא היה לפני המבול". הוא מוכיח דבריו מהרי ארטט שהיו מקובלים כהרים הכי גבוהים לפני המבול. והרי כיום ידוע שאינם כאלה. "אלא אותם הרים נעשו בימי המבול כאלה".

לדברי הרש"ר הירש¹¹: "היבשה לא היתה מפוצלת, וכך היתה תחבורה מהירה מסוף העולם ועד סופו". וכך הוא פירוש דברי המדרש: "היו מהלכין מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה".

המכנה המשותף לדברי הפרשנים הללו הוא, העולם עבר שינויים. הבריאה הראשונה של ששת ימי בראשית נחרבה במבול והעולם המחודש שהתגלה בסיומו של המבול לא היה עוד אותו עולם. **מבנה כדור הארץ או מיקומו בקוסמוס השתנה, פני הכדור השתנו, האקלים השתנה, וממילא החיים והצומח השתנו.** הם השתנו בקומתם, בכוחותיהם, בעוצמתם ובאורך ימיהם.

מה התכוון הקב"ה בשינויים אלו? לשם הבנת כוונת יתברך, עלינו להמשיך לעקוב אחר שינויים נוספים במקרא.

7. בראשית רבה ל"ד, י"א.

8. בראשית ה', ד.

9. ב"ר שם.

10. בראשית ז', יט.

11. שם ח', כב.

ב. השוואת הציוויים לאדם בסיום הבריאה

בריאת העולם - פרק א'	הבריאה המחודשת - פרק ט'
"ויברך אותם אלקים ויאמר להם וגו': פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים בכל חיה הרומשת על הארץ.	"ויברך אלקים את נח ואת בניו ויאמר להם: פרו ורבו ומלאו את הארץ ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים. בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו (ט', א-ב).
ויאמר אלקים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע לכם יהיה לאכלה ולכל חית השדה וגו' את כל ירק עשב לאכלה".	כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל" (שם ג).

בקטע הראשון של ההשוואה אנו קוראים על ברכתו וציווייו של הבורא למין האנושי. רעיון זה מובע בבריאת העולם וחוזר על עצמו בעולם המתחדש לאחר המבול. המכנה המשותף בין שתי הבריאות בדברי הקב"ה לפרות ולרבות לשלוט בבעלי החיים ולפתח את העולם. העיון המדוקדק יותר יגלה לנו את השינויים בדברי ה' אחר המבול, הבאים כלקח משימושו של האדם במעמדו בבריאה הראשונה שהגיעה במעשיו עד כדי חורבן.

עתה נדייק ונשים לב להבדלים הדקים בהשוואת הציוויים והברכה לאדם, האומרים דירשונו. לעומת ציווי פעיל לאדם הראשון: "כבשה", "רדו", הציווי לנח ובניו הוא סביל: "ומוראכם וחתכם יהיה", "בידכם נתנו". הקב"ה כביכול אומר שהאנושות יישמה את הציווי הפעיל בצורה מוגזמת. הם השחיתו דרכם ברוב כיבוש ורדייה. הם אף הגיעו לגילוי עריות עם בעלי החיים, למשל (על ההשחתה והרדייה המנוצלת לרעה נרחיב בפרק החמישי). על כן מייצב הקב"ה בטבע בעלי החיים את הנחיתות והפחד מבני האדם ואין על האדם ציווי לפעול בעניין.

פרופי נחמה ליבוביץ דנה אף היא בהשוואה זו¹³. היא עומדת על השוני בין התקופות. לאחר שהאדם הדביר את הטבע לשימושו בהמצאות טכניות, בניית ערים וכלי משחית לא היה צורך להזכיר לבני נח תפקיד זה. לעומת זה היחס לבעלי חיים שונה: "לא עוד עולם הרמוני אשר שלום שורר בין חלקיו, אשר האדם בו מארגן ומסדר את היקום, אלא עולם מפולג לשני מחנות אשר איבה ביניהם. באמצעות הפחד והמורא ישתלט האחד על השני, ולא לטובתו. עתה הותרה גם האכילה של בעלי חיים".

בקטע השני המובא לעיל בהשוואת הפסוקים, אנו מוצאים שינויים בציווייו של הקב"ה לאדם על מזונו ומזון בעלי החיים לעומת ציווי לאדם בבריאה "הראשונה". אנו גם נקשור את הדברים לאמור בפרק הקודם.

13. עיונים לספר בראשית, עמ' 54.

ההבדל הבולט בהשוואה במזונם של החי בעולם לאחר המבול לתקופה שעד המבול הוא **ההיתר לאכול מן החי - בשר**.

קלקולו של האוויר גרם לאיכות נמוכה יותר של הצומח, מאכלו של כל החי: האדם ובעלי החיים. הרש"י הירש¹⁴ מסביר שמכאן הטעם להיתר אכילת בשר לאחר המבול: "הבדלי החום חילוף עונות השנה והאקלימים - כל אלה יש בהם טעם להתיר מזון מן החי". לפני המבול, לדבריו, היה שפע של מזון מן הצומח בגלל החום היציב, כפי שהסברנו לעיל, ולא היה צורך במזון מן החי. עתה, לאחר המבול וירידת איכות הצומח, נדרש האדם לחזק את תזונתו באמצעות המזון מן החי. ממשך הרב הירש ואומר: "מה שנעשה עד כה במשך 700 עד 800 שנה ייעשה עתה במשך 70 עד 80 שנה וההתפתחות המהירה דורשת מזון מן החי... אילו היינו במצבנו הפיסי המקורי לא היה מותר לנו לאכול בשר. אך עתה הבשר הוא צורך לאדם", עכ"ל. לדבריו התיר הקב"ה את המזון מן החי כתוצאה מן השינויים בטבע.

הרש"י נוגע בדבריו בשינוי נוסף בעולם המחודש שאחרי המבול - קיצור שנות חייו של האדם, עליו נעמוד בפרק הרביעי.

רמב"ן¹⁵ מפרש את האיסור של אכילת בשר בתחילת הבריאה וטעם אחר להיתר זה לאחר המבול: "והיה זה מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם נדמו בה לבעלי נפש המשכלת ויש להם בחירה בטובתם ומזוניהם ויברחו מן הצער והמיתה". לדבריו היה ראוי שחיים לא ידחו מפני חיים כלל. שהאדם יהיה רגיש שלא לקפח חיים אפילו של בהמה. הוא מסביר אף את הדמיון של חיי בעלי החיים לחייו של האדם. יש לבעלי החיים בחירה ברמה נמוכה: הם יודעים לבחור את המזון המתאים להם ולמייין בין הטוב למזיק להם. הם גם יודעים להזהר מפני סכנות האורבות להם בטבע. לדברי רמב"ן, מדובר אם כן, באיסור שנבע מדרישה מוסרית מן האדם שלפני המבול.

במבול נגזרה כליה על היקום כולו. בעלי החיים ניצלו, לשיטתו של רמב"ן, רק בזכות נח - האדם שניצל. הם חבים, כביכול, את קיומם לאנושות ועל כן נתן ה' רשות לאנושות לאכול מהם. מאידך, העניין המוסרי שקבע את האיסור לפני המבול עדיין קיים גם עתה אך באופן סמלי יותר, ועל כן אסר אכילת דם, מקור החיות של החי, ואבר מן החי. הרמב"ן, אם כן, מסביר את ההבדל בין המזון בעולם הבריאה הראשון לעומת העולם המחודש, מהזווית המוסרית ערכית.

הרב ח"ד רבינוביץ מביא אפשרות נוספת¹⁶: "בעיקרו של דבר, מקור היתר זה הוא כנראה בירידת ערך האדם. אילו לא הותרה אכילת בשר החי היה אוכל אותו באיסור, כי היצר לאכילת בשר הוא חזק מאוד באדם". לשיטה זו, הקב"ה הוריד את רמת הדרישה המוסרית מהאדם, מחשש שלא יעמוד בדרישה זו בעתיד.

14. בראשית ט', ג.

15. בראשית א', כט.

16. דעת סופרים בראשית, עמי נ"ב.

לסיכום השיטות שראינו, שינוי מזון האדם לאחר המבול נבע משני טעמים אפשריים שיסודם בשינויים בטבע או בשינויי הדרישות המוסריות מהאדם.

ג. החטא הראשון

קשר סמוי בולט בהשוואה בין החטא הראשון לאחר הבריאה, זו הראשונה בהקבלה לשנייה. אנו מצפים לראות בעולם המחודש שנבנה על יסודות קודמו שיהיה נקי יותר מחטא שהרי על מנת כן חודש. כפי שהסברנו עולם זה נבנה בניגוד לקודמו, תוך כדי התבוננות באדם על מנת להתאימו לחולשותיו ובעיותיו. והנה לכאורה, אין כל תמורה. האדם - בחיר הנבראים באותה בריאה חוזר לחטוא. אחר כך, צאצאיו חוזרים למרוד באלוקים כמקודם, בזה נעסוק בהמשך.

נתבונן בפסוקים:

<p>"ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (ט', כ). וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלו ויקח שם ויפת את השמלה וגו' ויכסו את ערות אביהם (ט', כ וכג).</p>	<p>"ויטע ה' אלוקים גן בעדן מקדם (ב', ח). ...ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל. ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם, ויתפרו עלה תאנה" (ג', ז).</p>
---	---

הנטיעה היא מקור חיותו של הנברא בעולם של הבורא. האדם הראשון מקבל את עולמו נטוע. עליו לשמור עליו בלבד. נח, האדם הראשון בעולם המתחדש לאחר המבול עושה מעשה של נטיעה. אי אפשר שלא לראות את הניגוד בין שני החטאים הראשונים המתבצעים באמצעות הנטיעות. בחטא הראשון האכילה מעץ הדעת (שלדעה אחת בחז"ל, היה גפן!¹⁷) פקחה את עיניהם והקנתה להם דעת ואילו אצל נח השתיה שיכרה אותו והוא איבד את דעתו. האכילה הביאה ליכולת אבחנה בין טוב לרע ואילו השתיה גרמה לאובדנה של יכולת זו.

אדם וחווה גילו שהם עירומים נטולי בגדים וכיסו עצמם, נח - "ויתגל" שכב עירום בלי ידיעה ובניו נדרשו לכסותו. (השוואה זו נמצאת במאמרו של הרב ד"ר יחזקאל ליכטנשטיין בתוך מ"פירות אילן" על פרשת שבו, היו"ל ע"י אוניברסיטת בר-אילן).

ד. השוואת התפתחות הציביליזציה - החיים והישוב

<p>"עשרה דורות מנח עד אברהם (י"א, י-כז).</p>	<p>1. "עשרה דורות מאדם עד נח (ה', ג-לב).</p>
---	---

דוגמא:

<p>וארפכשד חי חמש ושלשים שנה ויולד את שלח. ויחי ארפכשד אחרי</p>	<p>ויחי שת חמש שנים ומאת שנה ויולד את אנוש. ויחי שת אחרי הולידו את אנוש</p>
--	--

17. ב"ר ט"ו, ז.

שבע שנים ושמונה מאות שנה ויולד בנים ובנות. ויהיו כל ימי שת שנים עשרה שנה ותשע מאות שנה וימות" (שם, ז-ח).
הולידו את שלח שלש שנים וארבע מאות שנה ויולד בנים ובנות" (שם, יב-יג).

רמב"ן¹⁸ עומד על ההשוואה של מבנה תיאור שנות הדורות ומפרש: "בעבור אורך חיי אלה הראשונים יפרוט ימיהם קודם הולידם וגם אחר כך ויכלול כולם בסוף עד הדורות שאחר המבול". הוא קושר את חילוף האוויר שלאחר המבול עם התקצרות אורך חיי האדם ורואה בשינוי האוויר את הגורם לקיצור חיי האנושות. לדבריו, שם שנולד לפני המבול זכה עוד ליהנות מכוחות הטבע שהיו לפני המבול והם סייעו לו להאריך ימים (600) הרבה מעבר לממוצע חיי האנושות שלאחר המבול (כ-400). בעוד ממוצע אורך חיי האנושות לפני המבול עמד על כ-800 שנה.

לדברי רמב"ן חל שינוי נוסף בדור הפלגה ועל כן מאותה תקופה אנו מוצאים ירידה נוספת בתוחלת החיים (כ-200 שנים). לשינוי הכוחות הטבעיים הייתה משמעות מתמשכת שהמשיכה להוריד את ממוצע אורך חיי האדם עד שבדורות האבות הגיעו לכמאה שנה¹⁹. ברור שעלינו לבאר את דברי הרמב"ן כי מטרת הקב"ה בשינויים בטבע היו כדי לגרום לתוצאה של קיצור חיי האדם. אין סיבה לשינויים בטבע כי אם נפרשם כגורמים להשפעה על האדם וחיינו בטבע.

ניתן להוסיף הסבר, שכוונת הבורא בשינוי האוויר כדי לגרום לקיצור חיי האנושות היה כדי להמעיט את הנזקים האפשריים שיגרם על ידי אורך חייהם. "קיצור חיי האדם הוא סייג לקץ הרשעה... מעתה יכלו הרשעים במהרה ודור ישרים יקום תחתיהם". כך כתב²⁰ הרש"ש הירש. מעתה, רק הצדיקים שבהם זכו לאורך חיים הרבה מעל הממוצע. כפי שרמב"ן כותב שם בהמשך דבריו: "אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסיף בהם ימים".

2. "...הוא היה אבי יושב אהל ומקנה (ד', כ).
 "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (ט', כ)...הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב (שם, כא).
 ...לטש כל חרש נחשת וברזל (שם, כ"ב).
 "מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם איש ללשונו למפשחותם בגוייהם" (י', ה).

פיוט ושירה:

"עדה וצילה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעו וילד לחבורתי כי שבעתים יוקם קין ולמך שבעים ושבעה" (שם, כג-כד).

18. בראשית ה', ד. בשיטתו של רמב"ן דבק עם ראבי"ע בפירושו לפרק ו' פס' ג. חלקו על שיטתם רד"ק ואברבנאל.

19. על שיטה זו חלקו רד"ק ורלב"ג. עיין רד"ק על התורה בראשית ה', ד.

20. פירושו לבראשית ח', כב.

רש"י: "עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרשה
והוא הכין להם" (ה', כ"ט ד"ה זה ינחמנו).

"ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם" "הבה בנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים
בנו חנוך" (ד', יז). ונעשה לנו שם" (י"א, ד).

בקטע זה נראה כי עיקר ההתפתחות (חקלאית, ספרותית, טכנולוגית, ועוד) שהייתה עד המבול, היא רק המשיכה להשתכלל לאחר המבול. פרופ' נחמה ליבוביץ עסקה גם בהשוואת הפיתוח הציביליזציוני והשפעתו על ההדרדרות המוסרית²¹. בעיונה בפרשת מגדל בבל היא מדייקת בלשון התורה. הם אינם רוצים לבנות בית שיהיה מחסה מפני המטר או ערים לטף וגדרות לצאן. היכולת הטכנית מולידה גאווה והטכניקה הופכת מאמצעי למטרה. "נעשה לנו שם" - בניני ענק מפוארים תפקידם להשכיח את קטנותו של האדם, את היותו חולף ולהשלותו בגדולתו. האמצעי הפך למטרה עד ש"אם נפל אדם ומת לא היו שמים לב אליו ואם נפלה לבנה אחת, היו יושבים ובוכים" וכי²².

ה. השוואת ההתרחקות מהבורא

הרמב"ם²³ כתב: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדולה" בהבנת אמונת הבורא, ממנה התפתחה ההתרחקות מבורא עולם עד שלא היו מאמינים בו אלא בודדים: "והחכמים שהיו בהם כגון כהניהם וכי"ב מדמין שאין שום אלוה אלא הכוכבים וכי אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר. ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו".

רמב"ן מתאר בקצרה²⁴ את ההתרחקות שהביאה למבול: "כאשר הזכיר נח ורצה להתחיל בענין המבול, אמר כי מיד כאשר החלו בני האדם לרוב החלו לחטוא, ועמדו בחטאים ימים רבים, עד שהיה נח בן 480 שנה ואז גזר עליהם הקב"ה וכי אבל יאריך עוד להם שנים עד שתמלא סאתם".

בפסוקים ובדברי חז"ל המבארים אותם אנו מוצאים ביטויים שונים להתרחקות מהבורא, המתמקדים סביב שלוש העבירות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. בנוסף, ועל כך דווקא נגזר דינם²⁵, חטאו בגזל, בשונה מדור הפלגה. ביטויים אלה הצטמצמו לאחר המבול, כמתואר בהשוואת הפרשיות שלפנינו:

"לא אוסיף לקלל עוד את האדמה
בעבור האדם כי יצר לב האדם רע
מנעוריו ולא אוסיף להכות את כל חי
כאשר עשיתי

21. שם, עמ' 74-76.

22. פרקי דר"א כ"ד.

23. הלכות עכו"ם פ"א הלכה א-ב.

24. בראשית ו', א.

25. על פי סנהדרין קח, ע"א.

"ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאשה עמה ויאכל. ויאמר האדם האשה אשר נתתי עמדי היא נתנה לי מן העץ ואכל" (ג', ו, יב).

"ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו והרגהו" (ד', ח).

וירא חם אבי כנען את ערות אביו.
רש"י: יש אומרים סרסו וי"א רצעו²⁶.

"כי איש הרגתי לפצעני וילד לחבורתי... ויקרא את שמו אנוש אז הוחל לקרא בשם ה'" (שם, כו).
רש"י: אז כוהל - לשון חולין, לקרא את שמות האדם ולא שמות בעלי חיים ששמו של הקב"ה לעשותו עבודה זרה ולקרותו אלוהות²⁷.

"ויחל נח איש האדמה ויטע כרם וישת מן היין וישכר ויתגל".
רש"י: ויחל - עשה עצמו חולין, שכיח לו לעסוק תחילה צניעות אחרת.

"ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" (ו', ב)²⁸.

"וכוש ילד את נמרד הוא החל להיות גבור בארץ הוא היה גבור ציד לפני ה' על כן יאמר כנמרד גבור ציד לפני ה'".
רש"י: "לכיות גבור - לכמריד כל העולם על הקב"ה צעלל דור הפלגה"²⁹.

"אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם המה הגברים אשר מעולם אנשי השם" (שם, ד).

"ותשחת הארץ לפני האלקים ותמלא הארץ חמס" (ו', יא).

עם סיום המבול הקב"ה מבשר על "שינוי מדיניותו". מעתה לא יושמד העולם אם לא יעמוד בציפיות המוסריות ממנו. יחד עם זה, הכתובים מלמדים אותנו, כפי שצינו לעיל, שהאנושות חוזרת לסורה אף לאחר המבול.

פרופ' נחמה ליבוביץ עוסקת בהדרדרות שלפני המבול ורואה בהם ארבעה שלבים³⁰:

חטאו של אדם (פרק ג')

חטאו של קין (פרק ד')

עונו של למך (פרק ד', יז-כב).

עונו של בני האלהים (פרק ו', א-ד).

26. ועיי' ברש"י לפס' כה ד"ה ארור כנען.

27. ב"ר כ"ג, ז.

28. רש"י: אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה. רמב"ן: ולרוב תאוותם היו בוחרים הנשים הטובות בעולת הקומה והבריאות. וספר תחילה (פס' ב) כי יקחו אותם לנשים דרך חמס, ואחר כך ספר כי יבואו דרך זנות.

29. ועיי' בהמשך דברי רש"י לפס' ט. וכן דעת רבותינו בעירובין נג, ע"א כלשון רמב"ן שם.

30. שם, עמ' 39.

פרופ' ליבוביץ עוסקת גם בהדרדרות שלאחר המבול ומשווה ביניהם³¹: "גם אנושות זו, כאנושות הראשונה שמאדם עד נח - אף היא בוגדת ביעודה. במקום השוויון של כל בני אדם בא הדיכוי, במקום האחוה - ההשתלטות. נושאה - מסמליה של מגמות אילו בעידן החדש הם נמרוד ודור בוני המגדל".

על פי דברי חז"ל נוצרו שינויים שונים בבריאה המחודשת שעניין התאמת העולם לאדם. "מי גרם להם שימרדו בי? לא על ידי שהיו זורעים ולא קוצרים יולדים ולא קוברים!! מכאן ואילך זרע וקציר, יולדים וקוברים"³².

המדרש מנמק את ההתרחקות והמרדה בבורא בשני טעמים: האקלים האופטימלי שאיפשר יבולים איכותיים ביותר בכמויות עצומות שלא חייבו לזרוע כי אם לעיתים מאוד רחוקות. אורך חיים של מאות שנים בהם לא נזקקו לתלות בבורא. מעניין לציין את הדיוק הכפול שעשו חז"ל בהטיית השורש ח.ל.ל. ללמדנו על ההדרדרות בחיי האנושות. בשני המקורות דרשו את משמעות ההתחלה למשמעות חולין.

החלטתו של הקב"ה שלא לכלות פעם נוספת את היקום בעבור חטאי האנושות בולטת בתחילת התקופה - "הבריאה החדשה". "לא אוסיף לקלל וגו' ולא אוסיף להכות את כל חי".

הרב ח"ד רבינוביץ³³ רואה בנימוקי הקב"ה להחלטה זו קביעה של ה' להקל באחריות האדם על מעשיו. את ההחלטה שלא להביא יותר מבול ולא להעניש את האנושות והיקום כולו הוא מפרש משתי בחינות: א. הקושי של אדם להתגבר על יצרו. ב. אין בענשים גדולים לעקור את יצר הרע מן השורש יותר מאשר יסורים קלים יותר. בהשוואת הפרשיות אנו מוצאים דמיון בחטאים מסוימים בשתי התקופות שבמרכזם המרידה בקב"ה. בהחלט ניתן לומר על פי ההשוואה שחטאים אחרים של השחיתה מוסרית של גילוי עריות ושפיכות דמים אינם חוזרים על עצמם בבריאה החדשה. לא בפסוקים עצמם ואף לא בדיוקם של חז"ל מתוך הפסוקים.

במהלך הדורות אנו מוצאים ענישה אשר איננה בולמת את ההתדרדרות הרוחנית.

נתבונן בהשוואה זו:

<p>"הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם"³⁵ וגו' הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו. ויפץ ה' אתם משם" וגו'.</p>	<p>"וגם אחרי כן"³⁴ - רש"י: "אט"פ שראו באצדן של דור אנוש שעלה אוקימוס והאיף שליט העולם לא נכנע דור המבול ללמוד מהם".</p>
---	--

31. שם, עמ' 66.

32. ב"ר ל"ד, י"א.

33. דעת סופרים בראשית ירושלים ניו יורק, 1962, עמ' נ"א.

34. ר' ד.

35. רש"י י"א, ט עושה את ההשוואה בין דור המבול לדור הפלגה: "וכי איזו קשה של הדור המבול או של דור הפלגה? אילו לא פשטו יד בעיקר ואילו פשטו יד בעיקר להלחם בו. ואילו נשטפו ואילו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גולנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו ואילו היו נוהגים אהבה ורעות ביניהם".

ו. השוואת הופעת נח לעומת הופעת אברהם

“ויולד את אברהם את נחור ואת הרן (י"א, כו) ויקח אברהם ונחור להם נשים שם אשת אברהם שרי ותהי שרי עקרה אין לה ולד (שם, ל)	“ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידיו (ה', כח)
קח תרח את אברהם בנו וגו' ואת שרי לתו אשת אברם בנו ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן וישבו שם” (שם, ל"א).	ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת (שם, לב)
[ויאמר ה' אל אברהם לך לך וגו']	ונח מצא חן בעיני ה' (ו', ח')
	נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את האלקים התהלך נח.]

1. שמו של נח מוסבר. שמו על שם העתיד שתיקן להן כלי מחרישה. אצל אברהם איננו מוצאים הסבר שמו כלל.
 2. לעומת תולדותיו של נח, התורה מציינת את עקרותה של שרי אשת אברם. מאידך, שם אשת נח כלל לא מוזכרת בתורה.
 3. ההקדמה להופעתו של נח כוללת: התועלת שהביא לאנושות, צדקותו בעיני ה' שהביאה לבחירתו לפני המבול והצלתו. אצל אברהם איננו קוראים כל הקדמה על אישיותו, טרם הציווי האלוקי "לך לך".
רמב"ן ניסח זאת בלשונו³⁶: "כי מה טעם שיאמר לו הקב"ה עזוב את ארצך ואיטיבה עמך, טובה שלא היתה כמוה מעולם, בלי שיקדים שהיה אברהם עובד אלוקים או צדיק תמים!"
- מה משמעותם של הבדלים אילו מנקודת המבט של השוואת שתי התקופות או שני העולמות? המפתח לתשובה נעוץ כנראה בסוג הבחירה בשני האישים. נח נבחר להתחיל מחדש את האנושות הכלל עולמית. אברהם נבחר כדי להתחיל עם נבחר אחד. נבאר זאת באמצעות המדרש³⁷ לאורה של פרופי נחמה ליבוביץ³⁸:
לך לך - "ר" עזריה פתח: (ירמיה נ"א, א): 'רפאנו את בבל ולא נרפתה, עזבוה ונלך איש לארצו'. רפאנו את בבל - בדור אנוש. ולא נרפתה - בדור המבול. עזבוה - בדור הפלגה. ונלך איש לארצו - ויאמר ה' אל אברם לך לך".

36. בראשית י"ב, ב'

37. בראשית רבה ל"ט, ה'

38. שם, עמ' 83.

בעל המדרש "סוקר את כשלונותיה של האנושות ונסיונותיו של הקב"ה לתקנו. נכשלו אדם וצאצאיו. נכשלו נח ובניו בהתחלה נוספת האנושות הפכה מפולגת ולא תשוב עוד לקדמותה אלא אם תבוא התחלה שלישית אשר בה עם אחד לברכה, עד שוב כל העמים אשר עתה לא ידעו איש שפת רעהו, והן שוב משפחת עמים - למשפחת עמים".

מדרש זה מצדיק את הבחירה, את ההכרח שהיה בבחירה אך אינו מסביר את מה טעם היה אברהם אבינו הנבחר.

ז. המטרה החינוכית של התורה

הציפיה מתלמידים לאחר הלימוד ההשוואתי שעשינו, לראות את ההתדרדרות האפשרית באמונה בבורא, אפילו ממצב הקירבה וההתגלות הגדולים ביותר. לראות את "היתור בדרישות" האלקיות מהאדם. נשאל אחר כך את התלמידים האם יש "קווים אדומים" לאותם ויתורים ונבקשם לזהותם במקרא. נעמוד גם על משמעותם של הקווים האדומים בחיי האנושות והחברה, זיקת הגומלין בין היחיד לזולתו ולחברה.

רצוי ומצוי: התאמת החינוך למה שהחניך מסוגל לעמוד (לפחות באופן זמני). יחד עם זה, כדי שלא נסיק שההתאמה החינוכית היא אינסופית ללא שום ערך קבוע הכרחי, אנו רואים -

א. העולם הרצוי ניתן מראש אף על פי שהכישלון ידוע מראש לקב"ה.

מה הערך החינוכי בהצגת מודל שאינו בר השגה?

העולם נברא כמודל הרצוי. לאחר נסיון של התאמת העולם לאנושות - שנכשל (בעשרת הדורות מנח ועד אברהם), הקב"ה נוקט דרך אחרת. כיוון שאי אפשר לעשות זאת על כל האנושות הוא בוחר ב"מסלולי" היחידים: האבות ולאחר מכן עם נבחר עם נבחר שבאמצעות תורה ומצוות יתחנך ויטפס ויריס בסופו של דבר את העולם בחזרה אל פסגת "הרצוי".

לשאלה - האם הקב"ה לא ידע מראש שהנסיון הראשון והשני יכשלו.

נשיב - שיש ערך מוחלט בהצבת העולם הרצוי בראשית הבריאה כעולם המושלם והאידיאלי. לאחר שהעולם הרצוי הוצג "מלעילא" על ידי הבורא יכול התהליך החינוכי לטפס אליו, לבוא "מלתתא". הנסיון החינוכי הראשון "מלתתא" הוא של זה נח. נציג את השינוי החינוכי:

אצל אדם הראשון נאמר: "ויקח ה' אלוקים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (ב', טו) אצל נח בעולם המחודש נאמר: "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (ט', כ).

אם בעולם הראשון האדם הגיע אל המוכן "מלעילא", נח נדרש לעשות את העבודה בעצמו גם הנסיון השני של הקב"ה להתאים את העולם לאנושות הוא עדיין שינוי בשיטת "דלעילא" - ממנו יתברך.

רק בעת בחירת האבות לעם ישראל מתחיל תהליך חינוכי של האדם לקראת העולם שיבוא בהדרגה מלתתא עד להשלמה המחודשת, כדלעיל³⁹. משנכשל המהלך הכלל אנושי "מלתתא" בוחר הקב"ה, כאמור, "במסלול" היחידים.

אפשר לומר, שצריך להיות תמיד מודל לפסגה, לשאיפה לאן הקב"ה מצפה שהעולם יגיע⁴⁰. ניתן אולי לראות בזה גם הקדמה ללימוד דמויות נשגבות על ידי חינוך של עם ישראל באמצעות תורה ומצוות עד כיבוש הפיסגה מחדש - העולם האידיאלי לעתיד לבוא.

כאבות הקדושים, משה ואהרן ודומיהם אותם אנו נתבעים לנסות ולחקות. ללמוד מהנהגותיהם הנעלות. שמא יתיימש האדם מראש ולא ינסה, על כך מלמדת התורה מהנהגת הבורא עם כלל העולם.

ב. הגבלות, ערכים שלא משתנים - קווים אדומים: רצח, אכילת אדם, אבר מן החי.

היותור של הדרישות בא לידי ביטוי גם ביותור על העונש הצפוי: קשת, מבול שלא יחזור. גם אפשרות העונש מוגבלת⁴¹.

שיטת הענישה משתנה אחרי המבול ואם תרצה לומר, שיטת החינוך האלוקי משתנה ומתאימה עצמה ליצרו של האדם ולאפשרויות המתאימות לחינוכו.

בתהליך החינוכי יש צורך לפעמים להוריד את הרף באופן זמני, לאפשר לחניך הצלחות. גם אז, לא הכל מותר. גם אז אין ויתור מוחלט על הערך הנעלה כי אם הסכמה עם המחנך שלעת עתה הצלחה תימדד ברף התחתון.

הצווים החינוכיים המצטרפים לעולם המחודש שאחרי המבול הם תוצאה של לקחי "העולם הקודם" ועיצוב חינוכי בעולם המחודש.

חלק משבע מצוות בני נח נאסרו עוד לפני המבול אך עתה נאמרו מפורשות בצד העונש המתלווה אליהם⁴². אולי נוכל להסביר שקודם הייתה ציפיה מוסרית טבעית שנכשלה (מצוה שכלית) ושלקחי העולם הקודם הם שגם על הציפיה המוסרית הטבעית יש לצוות באזהרה ובעונש (כמו מצוה שמעית). בעידן עולם הומניסטי המתיימר למוסריות, העולם הראשון לימד את הצורך בציוויים ובאזהרות גם בעניינים מוסריים יסודיים כגילוי עריות ושפיכות דמים.

39. "שיטה" זו של הקב"ה מצאנו גם בקבלת התורה. מעמד הר סיני הראשון "מלעילא" בשמות י"ט, לעומת המעמד השני "מלתתא" לאחר חטא העגל ושירת הלוחות בשמות ל"ד, ואכמ"ל. (רעיון זה גם כן שמעתי בשיחה מפי הרב א' איזנטל שליט"א ואינו מופיע בכתובים ככל הידוע לי).

40. הבריאה כבר "הותאמה" על ידי הקב"ה פעם אחת מהרצון, כפי שאמרו חז"ל: ראה שאין העולם מתקיים במידת הדין, שיתף והקדים בו מידת הרחמים. (רשי"י בראשית א', א על פי בראשית רבה י"ב, ט"ו). דברי חז"ל אילו מבוססים על שמו של הקב"ה כפי שהוא מופיע בכתובים בפרקי הבריאה: "אלוקים" - בכל פרק א', "יהי אלקים" - בכל פרק ב' המפרט והולך את הבריאה.

41. אולי גם משום שענישה טוטאלית טובה לכל היותר פעם אחת ויחידה בלבד. אם צריך לחזור עליה, על המחנך לשנות את הדרך להשגת המטרה. זו אכן מה שעושה הקב"ה.

42. ט"ו, ד-ו.

בפעם השנייה, לאחר התדרדרות מחודשת, מסלול אחר להתמודדות: שינוי המטרה. הקב"ה איננו דורש יותר מכולם את אותן דרישות. חלק מהאנושות נדרש לפחות וחלק אחר נדרש ליותר. בחירת היחיד וויתור על הדרישה הגבוהה מכלל האנושות. אמנם, הקב"ה לא ויתר על האידיאל הרוחני. הוא יתגשם לעתיד לבוא. אם כן אנו מבחינים כאן בראיה תהליכית נוספת של תהליך ההתמקדות האלוקית:

מכלל האנושות דרך אדם הראשון,
לכלל האנושות דרך נח,
לאברהם וזרעו,
מבין בניו - ליצחק וזרעו,
מבין בניו - ליעקב וזרעו.

ענה, הוא מייעד חלק מן האנושות להיות עם נבחר. באברהם יש את הגרעין דרכו "הענין האלוקי"⁴³ מהם ידרוש את הדרישות הרוחניות והמוסריות הנעלות ואף יתבע אותם על אי עמידתם בדרישות אלו. אך גם להם יש תהליך חינוכי בו מענישים ומרחמים⁴⁴ והתהליך החינוכי נמשך ולא נאריך ביריעה זו כאן.

השלמה לרעיון זה נחשוף במסכת אבות⁴⁵, בו נאמר:

עשרה דורות מאדם עד נח	עשרה דורות מנח עד אברהם
להודיע כמה ארך אפיו לפניו	להודיע כמה ארך אפיו לפניו
שכל הדורות היו מכעיסין ובאין	שכל הדורות היו מכעיסין ובאין
עד שהביא עליהם את מי המבול.	עד שבא אברהם וקבל עליו שכר כולם".

השאלה מתבקשת מאליה: לשם מה הקב"ה היה זקוק לנסיגות כדי להגיע אל העולם הרצוי או לעולם המצוי - האפשרי לבני אדם להתמודד בו? אם כוונתו הייתה כפי שאומרת המשנה - ללמד אותנו כמה הוא ארך אפיו עם החוטאים, לשם מה חזר על ה"שיעור" פעמיים? היה די בעשרה דורות ראשונים? יש להתבונן במשנה ולעמוד על ההבדל בין התוצאה של אריכת אפיו של הקב"ה בשתי התקופות. מסקנת ה' בסוף עשרה הדורות הראשונים הייתה להעניש, למחות ולהתחיל שוב עם כלל האנושות העולמית. המסקנה בסוף עשרה הדורות השניים הייתה שונה בתכלית. אין הקב"ה מעניש. הוא משנה את המטרה. הוא איננו פונה

43. כוזרי א', צ"ה.

44. חטאי המדבר השונים, בראשם חטא העגל עם שבירת הלוחות, אחריה נכוונתו של ה' להשמיד את עם ישראל ולהתחיל ממשה עם חדש. רעיון החוזר על עצמו לאחר חטא המרגלים. רעיונות המזכירים את הסוגיה בה אנו עוסקים בראשית ימי העולם. גם שם, יש שלב של "שבירת הכלים", שבירת הלוחות המקבילה לחורבן המבול. אחריו חטאים נוספים בהם כבר לא עולה אפשרות של שבירת הכלים - הלוחות אלא של בחירת אחד נבחר מתוך הכלל, ממנו לממש את האידיאל הרוחני. אלא שבראשית ימי העולם מימש הקב"ה את הרעיון ופנה להמשיך את האידיאל הרוחני דרך אברהם ואילו אצל משה היה זה רעיון שלא מומש. בהמשך ההיסטוריה, החורבן והגלות שאחריו נסיון חוזר של בנין.

45. פרק ה' משניות ב-ג.

ומצפה יותר מכלל האנושות. הוא בוחר ביחיד, אברהם אבינו, בונה עליו את כל העתיד הרוחני של העולם וממקד בו גם את הדרישות המוסריות של האדם. כך מפרש בעל "תפארת ישראל" את סיומה של המשנה "וקבל שכר כולם" - הכוונה של הקב"ה מראש הייתה, שהשכר של קירבת אלוקים על כל משמעויותיה, מיועד לכלל האנושות לזכות בו. משחטאו שוב ושוב נדחו כולם ורק אברהם והמיבחר בזרעו - "זרע ישראל עבדו", זכו לכך.